

već u partizanima, kad su dileme razjašnjene, lišen je sugestivne dramatike i one neusporedive osobnosti.

Prvi put u Bad Abbach (14. III 1945 — 9. V 1945) dnevnik (573—592 str.) pjesnika *Ljube Wiesnera* (1885—1951) izvanredno je snažan i autentičan dokument za upoznavanje tragične dezorijentacije toga sjajnog Matoševog sljedbenika, lirika nostalgичnog i impresionističkog senzibiliteta. Sa svojim konzervativnim usmjerenjem teško se snalazio u međuratnom razdoblju, a u NDH je potpuno izgubio. Potican i obiteljskim teškoćama, došao je 1944. u Berlin gdje uređuje kolaboracionistički časopis *Suradnja*. Ti dnevnički zapisi, zapravo suhe, na brzinu pribilježene natuknice upečatljiva su slika njegova dubokog očaja. U pozadini, slika agonije NDH: izbjeglice sa svojim strahom, egoizmom i računima, zločinci i poneka propala egzistencija, a među svima vlada nepovjerenje, mržnja i podvale. . . U tom ambijentu, kad Rusi nadiru sa svih strana, izgubljeni Wiesner posljednji je koji još vjeruje u njemačku pobjedu. . . Pjesnik je umro u emigraciji u Rimu, a dnevnik se prvi put integralno objavljuje u ovoj ediciji.

Šinko nije razumio smisao historijske drame znatnog dijela rata a Wiesner ništa ne shvaća ni na njegovom kraju; Šinko kazuje o lutanjima i patnji lijevog intelektualca kad ostaje bez svog obzora a Wiesnerova tragika — bilo je nekoliko sličnih pjesničkih sudbina na hrvatskom i jugoslavenskom prostoru — govori o beznađu onih koji su povijesno pogriješili. Stoga, iako su ti zapisi duboko osobni, intimistički, mogu se čitati u općenitijem vidokrugu i sa širim značenjem. Sakupljena u ovoj ediciji, ta četiri iskustva pripadaju i historijskoj kulturnopolitičkoj sferi, pridonoseći njenim spoznajama.

Da knjiga sadrži neophodni registar imena bila bi još dragocjenija.

Zorica Stipetić

BLAŽO JOVANOVIĆ, *Izabrani radovi, knjiga 1, 2 i 3,*
Titograd 1983, 1614 str.

Potkraj 1983. godine izašlo je iz štampe trotomno djelo *Izabrani radovi Blaža Jovanovića*. Prva knjiga obima 687 stranica nosi naslov *Narodnooslobodilački rat i revolucija*, druga knjiga ima 533 stranice a naslov joj je *Organizacija i razvoj SK Crne Gore* i, najzad, treća knjiga ima naslov *Narodna vlast i ustavno sudstvo*. Njen je obim 394 stranice. *Izabrani radovi Blaža Jovanovića* na više od 1600 stranica objašnjavaju jedno zgusnuto i, događajima i procesima, bogato vrijeme koje se hronološki, uglavnom, poklapa sa vremenom njegova aktivnog revolucionarnog rada.

Blažo Jovanović istaknuta je figura crnogorskog i jugoslovenskoga revolucionarnog pokreta. Rođen je 1907. godine. Osnovnu školu završio je u Spužu, gimnaziju u Podgorici a Pravni fakultet u Beogradu i Zagrebu. Potkraj 1934. godine radi u Okružnom sudu u Podgorici. Potom se opredjeljuje za advokatski poziv. Na put revolucionarne borbe stupio je od rane mladosti. Već 1924. godine postaje član KPJ u rodnom selu Velje Brdo nedaleko od Podgorice (Titograd).

Još kao student bio je sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Pipere. Bio je sekretar partijske ćelije u Beogradu 1931. godine, organizator partijskih organizacija u Zagrebu, Varaždinu i Čakovcu. Neko vrijeme bio je sekretar Mjesnog, a zatim i Okružnog komiteta KPJ za okrug varaždinski. Od 1935. godine zauzima najodgovornije funkcije u partijskoj organizaciji Crne Gore: sekretar Okružnog komiteta KPJ za Podgoricu, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak (1935) i njegov organizacioni sekretar od 1939. godine, povjerenik Centralnog komiteta KPJ u Crnoj Gori 1938. godine a od 1940. godine član CK KPJ. U periodu do rata 1941. godine Blažo Jovanović osmišljava legalne forme rada KPJ u Crnoj Gori: Stvaranje i aktivnost Crnogorskog narodnog fronta slobode 1935—1941, formiranje i aktivnost »Seljačkog bratstva« i »Seljačke samopomoći«, organizovanje naprednih sindikata, učesće u brojnim masovnim demonstracijama — belveder 1936, štrajk građevinskih radnika 1937, monopolskih radnika 1939. itd. Kao advokat besplatno je branio radnike i seljake pred sudom što mu je donosilo popularnost u širokim slojevima crnogorskog naroda. Kao takav bio je 1938. godine biran za narodnog poslanika na listi udružene opozicije. U istom periodu saradivao je u naprednoj štampi, pisao je proglose, oblikovao brojna dokumenta partijske organizacije u Crnoj Gori.

U periodu NOR-a i revolucije on je neosporno najistaknutija figura naprednog pokreta u Crnoj Gori. Nalazio se na najistaknutijim položajima u NOP-u Crne Gore: politički sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, član Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, vijećnik partizanskog parlamenta, prvi predsjednik Prve narodne vlade u Crnoj Gori. U poslijeratnom periodu izgradnje obavljao je važne političke funkcije: sekretar CK SK Crne Gore, predsjednik skupštine SR Crne Gore, predsjednik Ustavnog suda Jugoslavije. Narodni je heroj Jugoslavije.

Blažo Jovanović je, dakle, punih 50 godina u žiži revolucionarnih zbivanja u Crnoj Gori i Jugoslaviji. Za to vrijeme izrastao je u legendarnu ličnost revolucije, jednu od najpopularnijih i najznačajnijih u našoj novijoj istoriji.

Ne bi bilo moguće praviti bilo kakve bilance istorije revolucionarnog pokreta, predstaviti i doživjeti dramatičnost zgusnutih zbivanja novijeg perioda, kada su se na revolucionaran način razdvajale epohe a ideali pretvarali u životnu stvarnost — a da se ne upozna djelo i ličnost Blaža Jovanovića. Za sve to vrijeme vodio je upornu borbu perom i puškom. Napisao je ili učestvovao u stvaranju više od 800 raznih spisa u kojima, je iznio stavove i mišljenja o mnogim pitanjima i problemima sa kojima se susretao u svojoj revolucionarnoj praksi. Sa te strane gledano, njegovi Izabrani radovi imaju višestruku vrijednost. Za štampu ih je pripremila — grupa naučnih i javnih radnika.

Svakako je u istoriografskom smislu najzanimljivija prva knjiga Izabranih radova koja nosi naziv *Narodnooslobodilački rat i revolucija*. Nju su za štampu pripremili dr Radoje Pajović, Djedo Milutinović i Slavko Stanišić. Njezin je hronološki okvir prvi novembar 1941. i 6. april 1945. godine. Istina, pisana sjećanja koja su situirana u drugom dijelu te knjige pomjeraju tu granicu i prije 1941. godine i poslije 1945. godine, ali ostaje pitanje zašto su 1. novembar 1941. i 6. april 1945. okviri dokumentarnog dijela knjige. Ta je knjiga, inače, po obimu najveća a po sadržaju najznačajnija.

Višestruko je zanimljiv podatak da su u tu knjigu uvrštena dokumenta sa potpisom Blaža Jovanovića — kao partijskog rukovodioca, vojnog rukovodioca ili kad istaknute ličnosti koja je u sebi objedinjavala najpozitivnija svojstva čovjeka.

i revolucionara. Ta su dokumenta upućivana višim rukovodstvima NOP-a, nižim rukovodstvima i pojedincima. Sve je to navedeno kako bi se konstatovalo da se, upravo, iz tako koncipiranih dokumenata koja idu i prema »gore« i prema »dolje« — može sagledati realna politika NOP-a: kako se konstituisala i kako je u pojedinim fazama provođena.

Treba istaći još jedan zanimljiv podatak, koji bi, možda, ostao nezapažen. U izabranim dokumentima prodefilovalo je oko 800 likova. Oni su gradili tu politiku, nosili je ili joj se opirali. Impresionira poznavanje tolikog broja ljudi — procjene njihovih mogućnosti i ocjene njihove aktivnosti.

S tim u vezi nameće se pitanje koliko smo nepravedni kada pišemo istoriju bez ličnosti. U istoriji se ništa ne događa slučajno. Ljudi su nosioci procesa. Uloga ličnosti velika je — i onda, i sada. To smo vidjeli — toga smo i sada svjedoci, bez obzira na kratko trajanje izbornog mandata.

Stavom i odnosom prema plejadi tih likova, odslikava se makar insert politike NOP-a i posebno politike KPJ. Vidi se kako se gradila platforma NOP-a, teškoće koje su se javljale — uključujući tu i svijest onih koji su je sprovodili, način kako su slabosti uočavane i otklanjane. Vidljivi su i primjeri sektaštva — i prema staleškim strukturama (oficiri, intelektualci), i prema starosnim strukturama (omladina) i prema polnim strukturama (žene) i, najzad, prema pojedincima. To Blažo opaža i često kaže. U pismu OK KPJ Cetinje od 26. septembra 1943. godine on saopštava začuđujući podatak da »kod nas u Crnoj Gori i Boki ... gotovo nemamo članova Partije — koji nemaju po neku kaznu i te im kazne stalno vise o vratu« (str. 176). I u pismu Milutinu od 30. X 1943. Blažo kaže: »Gotovo u svim partijskim organizacijama isključeno je po nekoliko nezdravih elemenata« (212). Zanimljiva je kvalifikacija isključenih partijaca.

To su po pravilu »kolebjivci, oportunisti i drugi nezdravi elementi« (219). Ima primjera kada se sugerira da se povede računa o isključenima »da ne bi zbog ove kazne nesmotreno poginuo« (str. 236).

Takva su opažanja uslov i mogućnost da se uđe u analizu uzroka kako bi se slabosti otklonile. Taj posao je, ipak, ostavljen nauci. Više smo bili skloni kritici, a manje hvali. Lako smo i lakše nekoga ili nešto osuđivali; teško bi kasnije korigovali stav — ako nismo bili u pravu. Uzmimo za primjer slučaj Nikole R. Lekića — sekretara PK KPJ. Knjiga Milorada Markovića predstavlja svojevrsnu rehabilitaciju toga revolucionara — koji je, kako Tempo reče, bijele zastave doživljavao kao »ubode noža u srce«. Ipak je umro kao nepartijac sa željom da to bude.

Godina 1943. prelomna je u NOP-u Crne Gore, između ostalog, i zbog konstituisanja ZAVNO Crne Gore i Boke i zbog istorijskih odluka AVNOJ-a, odnosno plebiscitarne podrške koju su one dobile u Crnoj Gori. Ta ocjena nije sporna u historiografiji. Je li se ona tako sagledala i tretira u Izabranim radovima Blaža Jovanovića? U tom smislu posebno je zanimljiva prva ideja o potrebi osnivanja ZAVNO Crne Gore i Boke. Ono je konstituisano, kao što se zna, novembra 1943. godine. Prvi pomen o njemu datira još od juna 1943. — To se vidi iz pisma Jovanu Četkoviću koje mu je uputio Glavni štab za Crnu Goru i Boku. Taj se detalj može pratiti i u Izabranim radovima Blaža Jovanovića. U njima se nalaze novi podaci koji dovoljno govore: da se od ljeta 1943. godine priprema ovaj skup, zatim kako se sprema — ide se na najšire konsultacije, traži se življi rad NOO i zahtijeva dobar uvid o svim aktivistima i posebno o onim koji su kandidati za delegate i vijećnike ZAVNO-a. Oni moraju biti »najbolji i najpo-

šteniji rodoljubi«, »koji će odano raditi za stvar narodnooslobodilačke borbe«, »koji uživaju povjerenje masa i koji će biti dosljedni u vršenju dužnosti u NOO-ima« (168). Tim kriterijumima se ni danas ne bi imalo što dodati.

Upozorava se da se ne griješi u ocjenama aktivista, što je kao stav dobro — iako ima primjera da se prilično griješilo. Dalje — planira se održavanje toga skupa 1. oktobra, određuje se i mjesto u kome će se skup održati. Od toga se kao što znamo odustalo — ali se to ne vidi iz Izabranih radova.

Srećemo i ocjene o značaju koji je pridavan tome skupu. One su, istina, oskudne i u prvi mah prilično pojednostavnjene. Skupština ZAVNO Crne Gore i Boke naziva se konferencijom rodoljuba, poput onih u Ostrogu 8. II 1942. ili na Tjentištu 16. VI 1942, čime se ne sagledava njen pravi značaj. Dokumenta koja je ZAVNO usvojio idu — u objašnjavanju njegove uloge i značaja — mnogo dalje. ZAVNO je najviši predstavnički i politički organ NOP-a u Crnoj Gori, a od jula 1944 — on je i najviši zakonodavni organ, što znači da suvereno donosi odluke o položaju i budućnosti Crne Gore. Takvo pravo do tada nije imao ni jedan organ NOP-a u Crnoj Gori.

Koji su razlozi nedovoljnog sagledavanja toga događaja — ostaje da se utvrdi. Isto tako valja tretirati odluku da se 3. I 1944. godine proglasi priključenje Sandžaka Crnoj Gori — i to na osnovu odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Za kritiku CK KPJ srećemo ovakvo objašnjenje u Izabranim radovima: računali smo da je tako odlučeno na Drugom zasjedanju AVNOJ-a; sada nam je jasno da Crna Gora i Sandžak ne spadaju u jednu federalnu jedinicu (str. 278—279, 1. II 1944).

Teško se može prihvatiti vjerovanje da se u Crnoj Gori nije poznavala globalna politička linija NOP-a. Kada je riječ o federativnom uređenju Jugoslavije — onda su ti stavovi bili jasni još prije početka ustanka 1941. godine. Zbog toga se može razmišljati nije li — u ovom konkretnom slučaju — riječ o intenciji da se koriguje taj stav. Takva razmišljanja nalaze osnovu u onome — što će se tek kasnije desiti. Naime, kada je u martu 1945. god. došlo do podjele Sandžaka, vođena je živa debata i istican zahtjev da Sandžak, i ne samo on, treba da se pripoji Crnoj Gori. Navođeni su i istorijski i aktuelni razlozi za takvo mišljenje. Još jedno pitanje zaslužuje posebnu pažnju. Riječ je o komunikaciji Blaža Jovanovića sa narodom i njegovim istaknutim pojedincima. To on ostvaruje putem pisama i neposrednim kontaktima. Posebno mislim na objavljena pisma — Donjogoričanima 10. II 1942 (str. 63) i Lutovcima 4. V 1943 (str. 118). To je oblik političkog rada sa masama koji je višestruko uslovljen. Bio je jako dobar jer je neposredan. Izraz je i tradicije u pozitivnom smislu. Često je bio i jedino mogući. A uvijek je imao snažan uticaj i ostvarivao veoma pozitivan utisak. Blažo Jovanović se ne obraća ljudima sa pozicija odgovornih političkih funkcija koje je obavljao. Čini to kao istaknuti narodni tribun, kao advokat i predratni poslanik. Jednostavno — kao Blažo Jovanović. Za dio masa, to je u tom trenutku najbitnije. To Blažo Jovanović osjeća. On je dobro poznao mentalitet i dušu naroda, njegove specifičnosti u raznim krajevima Crne Gore. I tim se na najbolji mogući način koristi — u interesu NOP-a. Nije slučajno što se takav oblik političkog rada sa masama sreće često i sve češće na mnogim područjima Crne Gore. Njegovo pismo Donjogoričanima je kompletna politička platforma NOP-a sa naznačenim zadacima u tom trenutku. U njemu se kaže da je NOP — borba za slobodu. Ona je povezana »sa borbom koju vode svi bratski porobljeni narodi Jugoslavije i u čitavoj Evropi«, »svi ugnjeteni i obespravljeni«. Dakle, i oslobodi-

lačka i klasna komponenta. Nju je — kaže se dalje — »otpočela Komunistička partija«. »Komunisti i sada dosljedno nastavljaju borbu do Pobjede.« »Partizani nijesu samo komunisti«, značajna je konstatacija u navedenom pismu.

A šta govore protivnici NOP-a pita se Blažo Jovanović u tome pismu i odgovara da oni sabotiraju borbu demagoškom parolom »da je borba preuranjena«, »da su protiv bratoubilačke borbe« a pod okriljem okupatora vojnički se organizuju — upravo radi bratoubilačke borbe. »Ubistvo špijuna i petokolonaša — nastavlja Blažo — ne smatrano bratoubilačkom borbom.« »Kao što vidite, ne laje kuca sela radi — nego sebe radi.«

Tek kada je razobličio neprijatelja i ukazao na opasnosti koje dolaze zbog nejedinstva naroda, Blažo populariše komunizam i komuniste: »Da je komunizam zlo — ne bi ga trpjelo 200 miliona sovjetskog naroda i ne bi se onako borio svaki sin sovjetskog naroda.« Uvijek je sovjetski faktor značajno uticao na političko ponašanje naroda. Toga su bili svjesni i četnici, pa su partizane optuživali kao trockiste, koje će Staljin kažnjavati.

Na kraju svoga pisma poručuje poštenim i zavedenim da će biti primljeni »u redove partizana« sa istim pravima i dužnostima — kao »svaki partizan«.

I drugo pismo — Braći Lutovcima (str. 118), iako je po obimu kraće, sadrži slično objašnjenje platforme NOP-a. Završava se »toplim bratskim i drugarskim pozdravom«.

Iako u njima ima izvjesnih nota sektaštva i dogmatizma, što je karakteristično za Crnu Goru u svim fazama razvoja, ipak su dobro objašnjavala platformu NOP-a i ostavljala vrlo pozitivan utisak. Možda i zato jer su bila lišena stega, koje su neminovne kada se nastupa u ime foruma. Isključen je strah od odgovornosti da se u svemu, eventualno, nije »pogodila linija Partije« — u dogmatskom smislu riječi.

KPJ u Crnoj Gori masovno komunicira sa narodom putem štampe i proglaša — kada je u pitanju pisana riječ. Nekako u isto vrijeme, 26. maja 1943, objavljen je proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak (str. 134 — zašto je ovdje uvršten?!). Iako je po obimu znatno veći, nisam siguran da je bolje objasnio političku situaciju u Crnoj Gori, u zemlji i svijetu, i da je bolje akcentirao najbitnije tačke te situacije. I u tome vidim veliki značaj takvog oblika političkog rada sa masama, koji je Blažu Jovanoviću nekako više priličio nego drugima.

Drugu knjigu — *Organizacija i razvoj SK Crne Gore*, priredili su za štampu dr Radovan Radonjić i Vladimir Popović. Ukupno sadrži 23 odabrana govora i izlaganja kojima se objašnjava razvojni put partijske organizacije, odnosno SK Crne Gore. Na tu se temu direktno odnosi osam priloga: Referat na Osnivačkom kongresu KP Crne Gore, Referat na I zemaljskoj konferenciji KP Crne Gore, Referat na II kongresu SK Crne Gore, Referat na V plenumu Centralnog komiteta SK Crne Gore, Referat na III kongresu SK Crne Gore, Završna riječ na III plenumu CK SK Crne Gore, Završna riječ na IV plenumu CK SK Crne Gore i Referat na VI kongresu SK Crne Gore.

Treću knjigu — *Narodna vlast i ustavno sudstvo* priredili su Slobodan Filipović i Olga Perović. Knjiga ima 38 govora, ekspozee, izlaganja, izvještaja i ostalih priloga kojima se upotpunjuje slika vremena kada je konstituisano ustavno sudstvo u našoj zemlji. Blažo Jovanović je smatrao Ustavni sud institucijom opštega javnog karaktera i interesa. Njegovo dejstvo mora biti opšte. To ga čini dru-

štenim organom čija je funkcija političko-pravna, a ne pravosudna i usko formalna. Dosadašnja praksa ustavnog sudstva potvrdila je ispravnost mišljenja i stavova Blaža Jovanovića za koje se borio snagom argumenata.

Na osnovu navedenih izvora vidi se da su dokumenta u Izabranim radovima Blaža Jovanovića bila razbacana. Trebalo ih je pribrati. Nije to lak posao. Valjano i stručno je urađen, premda ima i previda. Upravo tako se kvalifikuje ispuštanje govora Blaža Jovanovića na konstitutivnoj Skupštini ZAVNO Crne Gore i Boke. Poslije izbora dokumenata najsloženiji je posao njihovo objavljivanje. To se ogleda u napomenama. Njih je više od 1100 — neuporedivo više nego u prve dvije knjige: u drugoj knjizi — 150, a u trećoj — samo 86! Same napomene već čine malu knjigu od oko 100 stranica sitnoga sloga. U napomenama su objašnjeni procesi, događaji, ličnosti. Na taj način su odabrani tekstovi učinjeni upotrebljivijim i funkcionalnijim. No, nisu uvijek data prava objašnjenja. Govori se, na primjer, o radu nekih ličnosti, i kada očekujemo objašnjenje je li, kako i kada završen rad, odnosno akcija — kao objašnjenje nam se nude podaci o toj ličnosti.

Ozbiljnije primjedbe mogu se staviti drugoj, a naročito trećoj knjizi i na izbor radova, i na njihovu obradu i objašnjenja, izvornost a samim tim na njihovu autentičnost.

U zaključnoj ocjeni valja reći da je opšti utisak o cjelokupnom poduhvatu, uglavnom, povoljan. Izabrani radovi Blaža Jovanovića značajan su izdavački poduhvat — kao arhivsko, stručno, naučno i političko ostvarenje. Njima se pokriva određeno vrijeme — brojnim dokumentima jedne ličnosti, koja se u dugom nizu godina nalazila na najisturenijim položajima revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori. U pitanju su izvorna dokumenta toga istorijskog vremena, koja otvaraju mogućnost da se prodube saznanja, da se dođe do novih istina. Ona su prilika da se pozabavimo i teorijskom mišlju Blaža Jovanovića. Izabrani radovi su, najzad, novo saznanje i iskustvo kako pripremati zbornike građe, ali i šansa da se uočeni propusti ne ponove u budućim poduhvatima. Pri tome mislimo da se timski rad na publikovanju izvora zasniva na čvrsto postavljenim naučnometodološkim pravilima, koja obavezuju sve pojedince-saradnike. Ti metodološki kriterijumi nijesu konsekventno primijenjeni na izdavanju Izabranih radova Blaža Jovanovića. Pitanje je može li se uopšte govoriti o radovima; prikladniji i adekvatniji naslov bio bi Izabrani spisi, jer je, zapravo, riječ o njima. Najzad, nedovoljna koherentnost među priređivačima dovela je do takvih propusta koji štete kritičkom karakteru izdanja.

Da zaključimo: sadržaj tekstova u Izabranim radovima osvjetljava životni put jednog od najzaslužnijih aktera najnovije prošlosti Crne Gore. U isto su vrijeme Izabrani radovi nezaobilazno štivo u izučavanju ratnog i poratnog razvitka Crne Gore. Njihovim izdavanjem naša se generacija, na određen način, odužila tome istaknutom revolucionaru i heroju, o kome jedan njegov saborac kaže: »Niko nije bio toliko blizak sa ljudima, toliko popularan među svima — koliko je to bio Blažo Jovanović. Poznavao je nekoliko hiljada Crnogoraca. Među njima je najviše bilo običnih ljudi iz naroda. Učio je od svih, i sve ih je učio. To je bio zadatak komunista. Ako je iko bio narodni tribun, bio je to Blažo Jovanović. Bio je voljen i kao izuzetna ličnost, i kao dosljedan revolucionar, i kao principijelan rukovodilac. Za bilo kakvu nepravdu koju su ljudi osjećali — pravda se tražila na način: za ovo će znati Blažo Jovanović. Crnu Goru je nosio u duši. Prirasla mu je bila za srce više nego bilo kome od nas — njegovih drugova i saboraca.«

Zoran Lakić